

115 ւորչէ՛ այտի էառ սկիզբն, և նստան երկոտասան կա-
 թուղիկոսք մինչև ցՅովսէփ ի Վաղարշապատ և անտի
 փոխեցան ի Դվին, և նստան անդ կաթուղիկոսք ԻԳ,
 և փոխեցան յԱրամուս և անդ նստան կաթուղիկոսք
 ԻԱԿ), և փոխեցան յԱնի, և նստան անդ կաթուղիկոսք
 Գ, և եկեալ Պետրոս, կաթուղիկոսն նստաւ ի Սեբաս-
 120 տիա ի թուին Հայոց ԳՃՂԵ՛ Եւ քուերորդին Խաչիկն
 նստաւ ի Կսկիսոն առ Գագկայ Հայոց թագաւորին: Եւ
 Վկայասէրն ի Ծամնդաւ, բայց շրջադաթեամբ, և Բար-
 սեղ կաթուղիկոսն կրկին յԱնի, և եկեալ յԱղթամար առ
 իշխանն Հայոց Վասիլ և վախճանեցաւ: Իսկ ի թուակա-
 125 նիս Հայոց ԵՃԿԲ, ձեռնադրեցաւ Գրիգորիս յաթոս
 հայրապետութեան և եկեալ ի Հռոմկլայն ի վեց հա-
 րիւր թուականիս Հայոց, և նստան ի Հռոմկլայն կա-
 թուղիկոսք տան, ի ժամանակս հարիւր քառասուն և
 մէկ ամի, մինչև ի թիւն Հայոց ՁԽԱ, յոր եկեալ Մսրայ
 130 սուլթանն Աշրաֆն կոչեցեալ և առեալ զՀռոմկլայն քան-
 զեաց և աւերեաց, և եկեալ Աջն ի Կիլիկիա, որ այժմ
 ասի Սիս առ թագաւորն Հայոց երկրորդ Հեթումն:
 Եւ շինեցան կաթուղիկէ տաճարքն Էջմիածին և սուրբ
 Ստիկ և սուրբ Սատուածածին անուանեալք ի խորհուրդ-
 135 այդ եկեղեցեացդ, և ձեռնադրեցին վարդապետք և
 եպիսկոպոսք զԳրիգոր Անաւարդեցին կաթուղիկոս, յո-
 րոց մին էր Գէորգ Լամբրոսնացին: Եւ յայնմհետէ մինչև

առաջին 114—5, ւորչէն անտի սկիզբն էառ: նստան ԲԺ, կաթու-
 ղիկոսութեք: 115, չիք անտի: 117, չիք անդ: 119, Եւ եկեալ: 121,
 հրամանաւ Գագկայ: 122, Ծամնդաւ: Եւ Բարսեղ, 123, յԱղթամար, և
 առ: 124 չիք և: վախճանեցաւ ի թուակա: 125, Ձեռնադրեաց զԳրի-
 գորիս: 126—7, ի ՁՃ թուակ:

ԹՊ. 37^ր: 128—9, Ժ, որ էանց ժամանակ ՁԽԱ: 129, ամ, մինչև ՁԽԱ
 թուականին Հայոց, դոր 131, քանդեաց, աւերեաց և աւարեաց, և
 ապա եկեալ Աջ սրբոյ Լուսաւորչին ի Կիլիկիայ: 133—4: և շինեցաւ Էջ-
 միածնի և սրբոյն Ստիկայ և սուրբ Սատուածածնի անուանեալն: 135,
 այդր եղեալ եկեղեցեաց: 136, Անաւարդացին: 136—7, որոց մինն:

ցայսօր կայ հայրապետութիւնն հաստատ աստ և սուրբ
 Լուսաւորչի Աջն աստ. զի «ի սմա բնակեցաւ, զի հաճեցաւ
 440 ընդ սա» (Սաղմ. ՃԼԲ. 13—14): Եւ եղև սա գլուխ,
 որ է, անհատն՝ սեռ. և առաջինն վերջին, ըստ Աւետա-
 րանին (Մատթ. ԺԹ. 30) և ըստ Սաղմոսին կցորդին (ՃԾ.
 կցորդ, «Փոքր էի»), որ է մասն հանուր:

Եւ յետ ճիժ տարւոյն, որ է թուին Հայոց 2ՃՂ, 5)
 445 անհնազանդ եղեալ ձեր արևելեան կողմից ի սուրբ Լուսա-
 ւորչի Աթոռոյս և ձեռնադրեցին ըստ կամաց իւրեանց զԿի-
 րակոս կաթողիկոս Խորվիրապեցին զապալայով, որ-
 պէս որ յայտն է ի շարադրութիւնս Գրիգորի Կեսարա-
 ցւոյն 6). Ահա այս քեզ պատասխանի: Ահա և ևս ի ձե-
 450 ռադրին իւրում՝ վկայէ հոգելի հայրն, երիցս երանեալ
 րաբունապետն և անյաղթ փիլիսոփայն և պայծառ
 ջահն եկեղեցւոյ այսպէս.

«Ես անարժան Գրիգորս, պիտակ անուամբ կոչե-
 «ցեալ վարդապետ և սրտորիարդ, յորժամ ի Կոստանդ-
 455 «նուպօլսոյ եկի ի Կեսարիա և հարկ եղև ինձ գնալ
 «ի Բերիայ, այսինքն Հալէպ, վասն Երուսաղէմայ նուի-
 «րակութեան, զոր յառաջագոյն կամօք և միաբանու-
 «թեամբ Տէր Աղարիա կաթողիկոսին և վարդապե-
 «տին Հայոց Տէր Ղուկասու և Տէր Սրապիսնի և Տէր
 460 «Դաւիթ եպիսկոպոսին, որ յանձնարարին զԺառայու-
 «թիւն նուիրակութեան սուրբ Երուսաղէմայ, զոր կա-
 «տարեցի իսկ գնոյն մատակարարութիւնն. և ի գնալն
 «կամեցայ անցանել ընդ երկիրն Կիլիկեցւոց վասն այս-

138. կայ հաստատ հայրապետութիւն: 139. աջն ի սմա բնակեց: 141.
 որ անհատն սեռ: 144. թիւն Հայոց ՊԹ: 145. արևելեանցդ սուրբ
 Լուս: 146. Աթոռոյն: 147. կաթողիկոսն: զապալայով: 148. յայտէ:
 149. Եւ ի ձեռադր:

Թդ. 38^ա: 150. հոգելից հայրն մեր: 152. չիք այսպէս: 153.
 Սոյնպէս ես: 154. յորժամ ելի: 155. և եկի: 156. չիք ի Բերիայ
 այսինքն: 156—7. վասն նուիրակութեան սրբոյն Սաղմոյս: 159. վար-
 դապետք Հայոց Տէր Ղուկաս և Տէր Սրապիսն: 160. եպիսկոպոսայն,
 որ յերուսաղէմ, յանձն առի: 161. սրբոյ: զոր և: 163. ընդ երկրաւ:

- «քան պատճառանաց, նախ՝ երկրպագութիւն սուրբ
 463 «Լուսաւորչի Աջոյն, երկրորդ՝ ի տեսութիւն Յովհաննէս
 «Կաթողիկոսի տանս Կիլիկիոյ, վասն համոզելոյ զսա
 «ի խաղաղութիւն, զի Տէր Յովհաննէս վարդապետն
 «ի Սիւն է ձեռնադրեալ կաթողիկոս և Պետրոս վար-
 «դապետն ի Հալէպ, և այսպէս երկրպագութիւն ան-
 170 «կեալ էր ի մէջ ինքեանց 7)։ Ի Թուականիս Հայոց ՌԾԱ,
 «մայիս ԻԹ եկեալ Հասի ի Կիլիկեցոց դաւառս, ի դը-
 «զեակն, որ կոչի Վահկայ, զի անդ էր ամարայնոց կա-
 «թողիկոսարանի, և ի տեսանել զմիմեանս ոչ սակաւ
 «սուրախութիւն եղև մեզ և այլ քրիստոնէից, և եղև
 475 «մնալ մեզ անդ ԼԱ օր, մայիսի ԻԹ օրէն, մինչև ի յու-
 «նիսի ԻԸ օրն, և ժողովեցան առ անարժանութիւնս
 «իշխանազունք և ամենայն զլիսաւորքն ժողովրդեան
 «տանս Կիլիկեցոց և աղաչէին՝ վասն Աստուծոյ ուղիղ
 «գատաստան արա առելով, ըստ կանոնաց և ըստ հոյ-
 180 «րենի հրամանաց և աւանդութեանց տանս Հայոց։ Եւ
 «ետու ձեռագիր վկայական ի ձեռս նոցա այսպէս, զի
 «ըստ առաքելական վիճակի գիտեմք վիճակեալք զտունս
 «Հայոց առաքելոյն Թադէոսի, զի ինքն սուրբ առա-
 «քեալն Թադէոս ձեռնադրեաց զմէ յաշակերտացն իւ-
 485 «րոց, Թէովիլոս անուն, զոր Ղուկաս յիշէ զսա ի սկիզբն
 «Աւետարանին (Ղուկ. Ա. 3) և ի պրակս առաքելոց
 (Գործք Առաք. Ա. 1)։

«Զսա կարդեալ սուրբ առաքեալն Թադէոս առաջ-

164. պատճառացս յերկրպագութիւն սրբոյ։ 165. Տեառն Յօհան-
 նիսի։ 166 նորընծայ կաթող։ և վասն։ զսոսա։ 167. Յօհաննէս
 կաթողիկոսն։ 168. ի Սիւնէ։ 170. չիք էր։ 171. և մայիսի ԻԹ ի դա-
 ւառն Կիլիկիոյ։ 172. որ կոչիր։

Թդ. 38^բ։ 174. եղև մեզ և ամենայն քրիստո։ 175. ինչ մնալ։ ի մա-
 յիսի ԻԹ. — էն մինչև։ 175 — 6. ի ԻԸ. յունիսի։ 178. Կիլիկիոյ և աղաչեցին
 թէ վասն։ 179. արա մեզ ըստ մերոց հայրենի։ 180. չիք հրամանաց և չիք
 տանս Հայոց։ 181. ի ձեռս սոցա։ 182. վիճակեալ։ 183. Թադէոսի, և
 աթոռ առաջին զկեսօրիս, զի ինքն առաքեալն։ 185. չիք զսա յսկիզբն։
 186. առաքելոցն։ 188. զսա կարդեաց։

«նորդ Հայաստանեայցս. յաղագս այսմ պատճառի
 190 «սուրբ Գրիգոր Լուսավորին Հայոց ի Կեսարիա ընկա-
 «լաւ զձեռնադրութիւն. և այսպէս ամենայն կաթու-
 «ղիկսք լինէին մինչև ի չար ժողովն Քաղկեդոնի(8), զոր
 «յոյնք կամեցան և արարին: Յայնժամ բաժանեցան
 «Հայքն ի յունաց և այլ ոչ ևս ընկալան զձեռնադրու-
 195 «թիւնն ի Կեսարիա, և եղև ինքնադուխ կաթուղիկո-
 «սութիւնն Հայոց. և վասն առաւել շփոթմանց և խռո-
 «վութեանց երբեմն ի թաթարաց և ի պարսից և եր-
 «բեմն ի յունաց, վասն որոյ և այլ և այլ տեղիս նստէին
 «կաթուղիկոսք Հայոց, երբեմն ի Վաղարշապատ, եր-
 200 «բեմն ի յԱղթամար, երբեմն ի Ծովք, ի Քեսուն, ի Հը-
 «ռամկայն և յայլ բազում տեղիս, որ ոչ երկարեմ:
 «Բայց ի վերջին ժամանակս ձեռն թաղաւորացն կի-
 «ղիկեցւոց հաստատեցաւ կաթուղիկոսութիւնն ի Սիս
 «կաթօք և միաբանութեամբ ամենայն Հայոց, և ոչ թէ
 205 «միով ումեք կամ երկօրումք, որ ԳՃԺԱ. ամբ են, բաց
 «ի Հռամկայէն՝ որ տունն կիլիկեցւոց հաստատութեամբ
 «ունի զաթոռ կաթուղիկոսութեան մինչև ցայժմ, և է
 «այժմ՝ նորընծայ կաթուղիկոս Տէր Յովհաննէս, որպէս
 «և մեք ձեռնադրեցաք և տուաք զվկայական թուղթս
 210 «ի ձեռն նորա, որ և հնազանդքն այսմ աթոռոյս օր-
 «հնեացին յԱստուծոյ և ամենայն սրբոց նորա և ի մէնջ.
 «ամէն: Իսկ անհնազանդքն և հակառակողքն և թըշ-

190 սուրբն: 191. զձեռնադրութիւնն: 192. կաթուղիկոսք Հայոց
 ի Կեսարիա ձեռնադրեալ լինէին մինչև: 194. հայք: 196. Հայոց: Բայց
 առ ի ոչ ունելոյ զհաստատութիւն ազգս Հայոց վասն առաւել շփո-
 ԹՊ. 39^ա: 197. այսինքն երբեմն: 198. որոյ և յայլ և: 200. յԱնի:
 երբեմն յԱղթամար: ի Ծովքն Քերումն: 201. զոր ոչ երկարեմք: 202—3.
 կիլիկիոյ: 205. միով կամ երկօրումք. զոր ձՃԱ: 206. զորս կիլիկիոյ:
 207. մինչև ցայսօր: 208. Յօհաննէսն: 209, և մեք բերաք զհաւա-
 նութեան ձեռագիր ամենայն եպիսկոպոսաց այսմ նահանգի և աթո-
 ռոյ: ապա և մեք ձեռնադրեցաք: 210. ի ձեռս սոցա. զոր և հնա-
 զանդեալքն: 210—1. օրհնին: 211. յամենայն: 212. անհնազան-

«նամիրն այսմ որբոյ աթոռոյս դատապարտեցին յԱս-
տուծոյ և յամենայն սրբոց նորա և անիծեալք լիցին
215 «ի կեանս և ի մահ. և չունի որ իշխանութիւն այլ և
«այլ ասելոյ այս սրբոյ Լուսաւորչի աթոռոյս, ոչ ի մե-
«րոց և յօտարաց: Իսկ եթէ ընդդիմանան բանիւք կամ
«թղթով կամ այլով իւրք, անիծեալ լիցին կրկին ան-
«գամ յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա. իսկ ըն-
220 «դունողքն սորա օրհնեալ լիցին յԱստուծոյ և յամե-
«նայն սրբոց նորա և ի մէնջ»:

Դարձեալ ըստ պատմութեանց դրոց, յորժամ ի
Հռովմայ և ի Սիս էին կաթուղիկոսութիւնք Հայոց
կամակցութեամբ մերոց թագաւորաց, յայնժամ էին
225 յարեւելս Մխիթար մականուամբ Գոշ կոչեցեալն, որ դա-
րեւեան Զաքարէ իշխանին խնդիրն յղեաց ի Սիս
առ առաջին օծեալն Լեօն, և առ կաթուղիկոսն Հայոց
Յովհաննէս, զոր նոցա ժողով արարեալ կատարեցին
զխնդիրսն 9):

230 Եւ աշակերտ նորին Վանական և նորայն մեծ Վար-
դան, որ եկն յերկրպագութիւն սուրբ Աջոյն և ի տե-
սութիւն առաջին Հեթմոյ թագաւորին, զոր ժողով
արարեալ նոցա կաթուղիկոսաւն Կոստանդեաւ ի ՈՂԵ
թուին մերոյ ի մայրաքաղաքս Սիս ի սուրբն Սոփիայ
235 և գրեցին կանոնս, որ է գլուխ ԻԵ. և ետուն ի մեծ
վարդապետն Վարդան, զոր տարեալ յարեւելս և յղեալ
հաւանութեան ձեռագիր: Զայսօսիկ Կիրակոս պատմա-
գիրն գրէ. և աշակերտն Վարդանայ Ներսէս և նորայն

դողքն: 213. այս 214. անիծեալ եղիցին: 215. ի կեանք: 216. աթո-
ռոյս Լուսաւորչի 217. և ոչ յօտարաց:

Թ.դ. 39^թ: 218. իւրք իբօք, անիծեալ եղիցին: 220. օրհնին:
221. չիք ի մէնջ: ամէն: 222. եւ դարձեալ: 224. յայնժամ գոյր: 225.
անուանի վարդապետ Մխիթար: 226. զխնդիրսն: 227. Լէօն: չիք հա-
յոց: 228. Յօհաննէս: 229. զխնդիրսն: 230. և նորին մեծն: 231. զոր
եկեալ սրբոյ: 232. ժողովք: 233. Կոստանդնիւ կաթուղիկոսիւ: 234.
թուին մերում: 235. գլուխս 25: 237. զհաւանութեան ձեռագիր

Եսայի, և նորայն Յոհան Որոտնեցին և նորայն Գրիգոր
 240 Տաթևացին, որ յղեաց ԸՃԾԶ Թուին Հայոց զԱղթա-
 մարցիք ի Սիս առ կաթուղիկոսն Յակովբ և եղեն հնա-
 զանդ սուրբ Լուսաւորչի աթոռոյն, որ եղեն մի հօտ
 և մի հովիւ. զայս Գրիգոր Տաթևացոյ վարուց գիրքն
 գրէ, և նորին աշակերտք Պօղոս և Մատթէոս, որ եկեալ են
 245 սոքա ի Սիս, և նստաւ կաթուղիկոս Պօղոս, որ կայ
 այժմ գերեզմանն ի վանքս մեր. զոր ինքն շինեաց ԸՃԿԲ
 Թուին Հայոց, զի կայ գրուած ի փորուած քարի,
 ի վերայ գրան վանիցս, և ի յիշատակարան Ճաշոցին,
 զոր ինքն ետ գրել, և ի սորա ժամանակն Էջմիածին
 250 կաթուղիկոս չիկայր, և ի Սիս կայր կաթուղիկոս:

Արդ սոքա ընդէր կամակից և հնազանդ էին կա-
 թուղիկոսացն, որ ի Սիս, որ և ինքն Պօղոս կաթուղի-
 կոս եղև: Միթէ կաթուղիկոսին ժողովոյն վարդապետքն
 քան զնոսա վեհագոյնք էին և իմաստունք, գիտեմ որ
 255 չէք կարող ասելոյ: Եւ թէ այլ գրոց և կամ այս սրբո-
 րոց վկայիցն չպատկառեցար, գոնեա պատկառեան ի ձե-
 րոց հարցդ, այսինքն ի Գրիգոր վարդապետէ Կեսարա-
 ցոյ, որ նորին իշխանութեամբն պարծիք. այլ լսելով
 զրախօս չարախօսացն, որք ապականեն զլսելիս որպէս
 260 Յուդայն՝ որ առեալ էր զպատիւն և զաստիճան և զիշ-
 խանութիւն, բայց յետոյ ուրացեալ մատնեաց զՏէրն

ի մերոց: Զայս 239. նորին Յոհան և նորին Գրիգոր: 240. զոր
 յղեաց ի ՊԾԶ:

Թ.դ. 40^ա: 243-4. որ այս ի Գրիգորի Տաթևացոյն վարան գրի:
 244—5. զոր եկեալ ի Սիս նստան կաթուղիկոսք, Պօղոս 246. գե-
 րեզմանն ի յաթոռս մեր: ի ՊԿԲ: 247. չիք Հայոց: զոր կայ զրեալ
 ի փորուածս: 248. գրան աթոռոյս: Զյիշատակարան 249. Արդ՝ ի ժա-
 մանակի սոցա Էջմիածին: 250. ոչ գոյր և ի Սիս գոյր: չիք կաթու-
 ղիկոս 251. չիք Լերդ: հնազանդք: 253. կաթուղիկոսական վար-
 դապետք: 254. քան զսոսա վեհագոյնք և իմաստունք էին: 255 յայլ
 րոց: յայս սրբոց: 257. հարց: ի Գրիգորէ: 259. զրաբան որ: 260.
 զՅուդայն, որ էառ պատիւ, աստիճան և իշխանութիւն: 261. չիք

նախանձելով ընդ իւրն նարդոսեան (Յովհ. աւետ. ԺԲ. 3—7): և ին:

- Գարձեալ անուանեալ կաթուղիկոս եւ գրեալ ըզ-
 265 մեզ. ոչ երկնչիս յԱստուծոյ և ի տէրունական հրամանէ՝
 զի «որ ասէ ցեղբայր իւր մորոս և յիմար պարտաւոր լիցի
 գեհնոյն (Մատթ. Ե. 22), որպէս և հրէայքն զԲրիստոս
 Սամարացի ասէին (Յովհ. աւ. Ը. 48). ուրեմն պա-
 տուէր ունիցիս ի նոցանէ որպէս պատուիրեցին առաքե-
 270 լոցն, մի յիշել զանունն զայն (Գործք Առաք. Դ. 40):
 նոյնպէս և Ռափսակ հրատարակելով հպարտանայր
 ի վերայ բարեպաշտին Յզեկիայ թէ. «Ասացէք ցեղե-
 կիս» (Դ. Թագ. ԺԸ. 19) և ին: Ո՞չ նոյն գիրքն, որ գրեղ
 ձեռնագրեաց՝ նոյն և զմեզ. ոչ նոյն կարգ է առաքելոցն՝
 275 որ քեզ նոյն և մեզ. լինի՝ թէ մերն աւելի է բանիւ մի, զի
 Գրիգոր վարդապետն աջովն իւր ետ ձեզ գաւազան,
 նոյն աջովն և ետ մեզ գաւազան հայրապետական, և
 աւելին այս է, որ իւր աջովն զսուրբ Լուսաւորչի Աջն
 եզ ի վերայ գլխոյ մերոյ, թողում՝ զՍեղբեստրոսին և ին:
 280 Այսուհետեւ անուանեալն ո՞վ եղև, Փելիքս (Գործք
 Առաք. ԻԴ) և Փելիտէս (Տիմոթէոս. Բ. 14 — 19)
 10). և ոչ թէ պարծելով է այս վերոգրեալքս, քաւ
 և մի լիցի: Բայց թէ պարծենամք ունիմք և տեղիք,
 վասն զի սուրբ Լուսաւորչի Աջն ի մեզ, սուրբ Երուսա-
 285 ղէմն՝ թէմ, եւ ևս երկու ազնուական և գերագրական

ուրացեալ: զՏէրն իւր: 262 իւղոյն:

Թղ. 40^բ: 264. եւ գարձեալ: 265 մէնջ. չերկնչիս: հրամանէն:
 266. չիք զի: կամ յիմար: 267. (ասէ) գեհնան հրոյն: չիք և: 268.
 Սամարացի կոչէին: 269. պատուիրեսցես ըստ նոցա: նոքա առաքե-
 լոցն: 271—2. Ռափսակ հպարտանալով ի վերայ բարեպաշտին Յզեկիայ
 մեծարանէր յասկն. ասացէք: 273. գիրք է: 275. որ ի քեզ նոյն և ի
 մեզ: բանիւ միով: 276. աջիւն իւրով ետ մեզ: 277. աջիւն ետ մեզ և:
 278. իւր աջիւն զսրբոյ: 279 գլխոյ իմոյ: և զՍեղբեստրոսին և զՆի-
 կողայոսին, և զԲարսումայն: 280. Արգ՝ այսուհետեւ ո՞րն եղև, ո՞ Փե-
 լիքս և Փելիգէս: 282. ոչ եթէ պարծիմք ինչ վերագրեցելովքս: 283.
 չիք և մի: պարծիմք ունիմք զտեղի պարծանաց: 284. Աջն, պար-
 ծանքն պարծանաց առ մեզ է և սուրբ:

իմաստութիւն կայ Հայոց ազգիս, նախ՝ գրչութեան արհեստն և երկրորդ՝ երաժշտութեան. ահա գրչութիւն յայտնի է ընդ ամենայն տեղիս. մանաւանդ որ բազում գրեանք առ ձեզ են, և երաժշտութիւն յայտնի է, զի ցրուեալ է ընդ ամենայն աշխարհս, որպէս Աղբահանու Խաչատուր վարդապետն (11), որ ի Վասիլ եպիսկոպոսէն առեր է զպաշտեցմունս և զկարգ քահանայութեան, որպէս ասեն. «Սաղմոսն ի Մշայ և Խաչն ի Սսայ», զինչ երկարեցից, որ ձեզ ամենեցուն յայտնի է:

Դարձեալ գրեալ է քո Մովսէս վարդապետ և կաթողիկոսն մեծ վարդապետին Տէր Գրիգորի կեսաբացւոյն, զի. «Խնդրէ մայրս մեր սուրբ եկեղեցի զմիաբանութիւն և միոյ հարսին մի փեսայ, երկու և երեքն ընդդէմ կանոնաց է. և գրեալ էր, եթէ ոչ վասն իմոյ հաստատութեան ճառին, քանզի իսկ ամառ իմով կամիմ հրաժարիլ յիմոյս բաժնէս, բայց զոր դուք կամիք, և ուր հաճիք, անդ հաստատեցէք» և ըն:

Բայց զերկրորդն դուք արարիք, որ ի սրբոյ Գրիգորէ մինչև ցեովսէփ կաթողիկոսն (2-րդ 12) կաթողիկոս է. սոքա ամենեքեան մի հարսին մի փեսայ էին, երկրորդոյն պատճառն դուք եղաք, ով եղև ըստ կանոնաց, մեք թէ դուք, որպէս որ ի բազում տեղիս Գրիգոր վարդապետն ապստամբ կոչէր զձեզ, որպէս

Թղ. 41^ա: և ևս՝ որ ազնուական: 286. կայ այդ ի պարծանս Հայոց. 287. երկրորդն՝ երաժշտականութիւն. 288 չիք որ: 289. գրեանք որ առ: 290. զի ընդ ամենայն աշխարհ ցրուեալ է: 290—1. յԱսպահան: 292. էառ զպաշտամունս և ևս զկարգ: 293 չիք և: 294. երկարեմք, որ ձեզ և: 295. Եւ դարձեալ: վարդապետն քո Մովսէս կաթողիկոսն: 296. չիք Տէր: 297. թէ խնդրէ մեր մայր: 298. բ. կամ դ: 299—300. թէ ոչ թէ վասն հաստատութեան իմոյ ճառ եմ չիք կամիմ: 301. հրաժարեալ յիմում բաժնէս: 303. Այո, ճշմարիտ է ասացեալ. միոյ հարսին մի փեսայ և առելին ընդդէմ կանոնաց է, ստոյգն և ճշմարիտն այս է. բայց զերկրորդն: զի ի սրբոյն:

Թղ. 41^բ: 304. Զ. երրորդ: 305. միոյ հարսին: 306. այլ երկ-

4. Կաթուղիկոսական բնակավայրերի ցանկը, և այդ տեղերում յարատևութեան թուերը ճիշդ չեն: Մի առ մի ճշդել աւելորդ ենք համարում: Արամուս ամենին կաթուղիկոսարան չէ եղել. միայն Գաւիթ Ա. որ 729 թ. կաթուղիկոս ընտրուեց, իւր հայրենի Արամօնս գիւղում եկեղեցի շինեց և այդ եկեղեցու մօտ ութ տարի ապրեց: Գուինը 452—924 հանդիսանալով հայրապետական աթոռ՝ այնտեղ գահակալեցին 40 կաթուղիկոս, երկու տեղակալ և մի հակաթոռ՝ 600—617 թ. Յունաց բաժնի Աւան դիւղաքաղաքում:

5. Ընդունուած է կարծել, որ Հայրապետական աթոռը Վաղարշապատ տեղափոխուեց 1441 թ. սակայն Կիրակոսի յաջորդ Գրիգոր Մակուեցու մի կոնդակը, որի գլխաւոր կէտերը ապուեցին «Արարատ»-ի 1904 թ. յունվար ամսում (եր. 37, 38) այդ թիւը տարակուսելի է դարձնում: Կոնդակը գրուած է 1441 թուին, Մակուեցու կաթուղիկոսութեան 11-րդ ամսում. իսկ ինքն կաթուղիկոս է օծուել եւ յունվարի է. ին. ուրեմն կոնդակը գրուած է 1441 թ. դեկտեմբեր ամսին: Կիրակոսը երկամեայ կաթուղիկոսութիւնից յետոյ հրաժարուեց, ուրեմն նրա ընտրութիւնը եղել է ոչ թէ 1441 այլ 1438 թ.:

Սաի Սիմէօնի առաջ բերած թուերը ոչ իրար են համապատասխանում և ոչ էլ պատմական զէպքերին, որով և կորցնում են իրանց կարեւորութիւնը. մեզ համար կարեւորութիւն ունի այն, որ Մակուեցու կոնդակի համեմատ հայրապետական աթոռի տեղափոխութեան թիւը պէտք է դնել 1441-ի փոխանակ 1438: Սիմէօն Կիրակոսի կաթուղիկոսութիւնը անուշնում է դապալով, որ կը նշանակի հաստատագրով. նա գրանով կամենում է ասել, թէ Կիրակոսը ոչ թէ եկեղեցական օրէնքով և ազգային ընտրութեամբ է կաթուղիկոսացել, այլ տիրող իշխանութեան հրամանով:

6. Գրիգոր Կեսարացին Սրապիոնի, որ յետոյ էջմիածնի կաթուղիկոս դարձաւ Գրիգոր ԺԳ. անուամբ, աշակերտներից էր: Մովսէս կաթուղիկոսը յարգանքով էր վարւում Գրիգոր Կեսարացու հետ, որովհետեւ նա, թէև Սրապիոնի կրտսեր աշակերտներից, սակայն առ ռոտ Գրիգորի էր շարունակել իւր ուսումն, ու նրանից վարդապետական գաւազան ստացել: Փիլիպպոսն էլ յարգում էր Գրիգորին, որովհետեւ ինքն էլ Մովսէսի աշակերտն էր: Մնացած հոգևորականները պատկառում էին նրանից, համարելով նրան երախտաւոր էջմիածնի երկու ամենանշանաւոր կաթուղիկոսների: Անշուշտ, Գրիգոր Կեսարացին անձնական արժանաւորութիւն էլ ունէր, իրեն հմուտ և եկեղեցական կարգ կանոններին նախանձախնդիր հոգևորական:

7. Սաի Ագաբիա կաթուղիկոսի մահից յետոյ (1601 թ.) նրա աշակերտ Յովհաննէս Անթափեցին Ստում օծուեց կաթուղիկոս, իսկ ոմն Պետրոս Կարկառեցի՝ Բերիայում (Հալէպ). Գրիգոր Կեսարացին, Նրուսա-

դէմ դնալիս՝ այս երկպառակութեան և խռովութեան վերջ տալու համար մտաւ Ալիլիկիա, որոշեց՝ որ երկուքն էլ իրանց տեղերում մինչև իրանց մահը վարեն կաթողիկոսութիւնը, իսկ մէկի կամ միւսի մահից յետոյ կենդանի մնացողը, Սսում հատատելով իւր աթոռը՝ միաջակ վարի իշխանութիւնը Այսպէս ևս եղաւ. Պետրոսի մահից յետոյ Յովհաննէսը միայն վարեց իշխանութիւնը Սսում:

8. Գրիգոր Անսարացին կարծում է, որ Քաղկեդոնի ժողովից յետոյ հայ հայրապետները դադարեցին Անսարիայում ս. օծումն ընդունելը և ինքնադուխու անկախ դարձան: Քաղկեդոնի ժողովը գումարուեց 451 թուին. մինչդեռ Արշակ Բ. թագաւորը և Ներսէս Մեծը 366 թ. Վաղարշապատի Բ. ժողովում, Քաղկեդոնի ժողովից 85 տարի առաջ արդէն որոշել էին հայ եկեղեցու անկախութեան և հայրապետի՝ իւր եպիսկոպոսներից օծումն ընդունելու խնդիրը:

9. Զաքարէ և Իվանէ եղբայրները Վրաց արքունիքում մեծ նշանակութիւն ունէին: Հայ և Վրացի զինուորների միջից տոների առիթով տարածայնութիւններին վերջ տալու համար խնդրեցին Յովհաննէս Է. Մեծաբարոյ կոչուած կաթողիկոսից ս. Աստուածածնի Վերափոխման և Խաչվերացի տօները Վրաց հետ տօներ, և վրանի տակ, շարժական սեղանի վերայ ս. պատարագ մատուցանել: Այդ ժամանակ Յովհաննէս Մեծաբարոն Հռոմկայ էր աքսորուած և Լևոն Բ. թագաւորի հրամանով Դաւիթ Գ. օծուելով Սսում՝ վարում էր կաթողիկոսական իշխանութիւնը, ուստի և Դաւիթի նախագահութեամբ գումարուեց Սսի Ա. ժողովը 1204 թուին: Ժողովը Զաքարէի խնդրին բաւարարութիւն տուեց և որոշումն յատուկ պատգամաւորի ձեռքով ուղարկեց Զաքարէին: Սակայն Զաքարէի հրամանով Լօռու ժողովը 1205 թ. և Անույ Դ. ժողովը 1207 թ. չընդունեցին Սսի ժողովի որոշումները: Մխիթար Գօշը իւր երկդիմի վարմունքով և Խաչատուր Տարօնեցին, «Խորհուրդ խորին» շարականի հեղինակը, լռելեայն քաջալերում էին Զաքարէին:

10. Փեղիքսը Հռովմայեցոց կողմից դատաւոր էր Պաղեստինի Անսարիայում: Հրէաները Փեղիքսին գանձատեցին՝ թէ Պօղոսը ապականելի խռովարար է և Նազովրեցոց տղանդի—քրիստոնէութեան—առաջնորդ: Պօղոս երուսաղէմից Փեղիքսի մօտ տարուեց, որ համոզուելով և հաւատալով հանդերձ Պօղոսի անմեղութեանը, բանտարկեց նրան, որ ընծայ ստանայ և ապա արձակի: Պօղոսը երկու տարի մնաց բանտում, և երբ Փեղիքսը Հռովմ կոչուեց, Հրէաներին հաճելի մնալու համար դարձեալ շարձակեց Պօղոսին (Գործք առաք. զԻԳ, ԻԳ): Փեղեստսը մերժուած էր եկեղեցուց իւր հերետիկոսական կարծիքի համար: Նա ասում էր, որ մեռելների յարութիւնը արդէն եղած է (Տիմօթ. Բ. 14—19): Սսի Սիմէօնը Փիլիպպոս կաթողի-

կոսին Փեղիքս և Փեղեաէս է կոչում բայց անունների նմաձայնութիւնից, և այն պատճառով, որ, որպէս թէ Փիլիպպոսը համոզուած է իւր անմեղութեանը բայց Փեղիքսի պէս անձնական շահը ի նրկատի ունենալով չի խոստովանում, և Փեղեաոսի պէս հետեւելով ճշմարտութիւնից՝ կործանում է ոմանց հաւատը դէպի Սսի աթոռը:

11. Խաչատուրը ծննդեամբ Կեսարացի էր, բայց Ասպահանցի էր կոչում, որովհետեւ երկար ժամանակ այնտեղ առաջնորդութիւն է արել: Խաչատուր վարդապետն ևս իւր ժամանակի նշանաւոր հոգեւորականներից էր: Մովսէս Գ. կաթողիկոսից ուղարկուեց Լեհաստան այնակի հայերի գործերին վերահասութիւն գործելու. բայց ապարդիւն: Խաչատուրը, ինչպէս երևում է Սիմէօնի Թղթից, ձեռնադրուած է Սսի եպիսկոպոսից: Խաչատուրի աշակերտն էր Փիլիպպոսի յաջորդ Յակովբ Գ. Զուղայեցին:

12. Մեր օրինակում Յովսէփը կոչուած է Ղ. (90-րդ.) կաթողիկոս. Վիեննայի օրինակում՝ Զ. (6-րդ.), անշուշտ զ-ի և գ-ի նմանութեան պատճառով: Յովսէփը, եթէ ընդունենք Վայոց Ձորեցին անգամ, դարձեալ 6-րդ կաթողիկոսը չէ. իսկ այստեղ՝ Սիմէօնը ի նկատի ունի Յովսէփ Գ. Սսեցին, որը 1439 թուին կաթողիկոսացաւ և մի քանի ամսից յետոյ վախճանուեց. որից յետոյ գահ բարձրացաւ Դրիգոր Թ. Մուսաբէկեանը և Հայրապետական աթոռը տեղափոխուեց Վաղարշապատ:

Յ. Ե.